

País, cultura i literatura: l'estat d'una qüestió

Ja em disculpareu si no sóc capaç de fer, ara mateix, un balanç de l'estat de la cultura catalana aquest any del Senyor de 2007, trenta després de la celebració d'aquell Congrés en que havíem de parlar de tot, aclarir-ho tot, i deixar-ho tot resolt. Parlaré una mica del que sé: de cultura en el sentit més genèric i més antropològic del mot, i sobretot de llengua i literatura. Després, també en la part final, de l'estat del moment present en matèria de preservació de l'espai comú que hauria de correspondre a la llengua comuna, matèria de la qual no em cansaré mai de parlar, en privat i en públic. No parlaré, perquè no en sé prou, d'altres camps i dimensions de la cultura, com ara les ciències dites naturals, les ciències socials, les arts plàstiques, o la música. "Cultura", ja se sap, és tot, no és res, o és allò en què ens convé o ens interessa centrar-nos quan en parlem.

"Han passat vint anys, des d'aquell 1977 que segons com es mire sembla tan remot o tan pròxim, i encara no sabem si aquest parell de dècades han estat només un inici de normalitat civil, cultural i política, o si han estat per elles mateixes tota una època històrica": amb aquestes paraules començava jo mateix una reflexió sobre el temps posteriors al Congrés de Cultura Catalan, que ara, deu anys més tard, trobe pocs motius per canviar. Fa trenta anys tot just eixíem d'una llarga foscor inútil, de la llarga nit de pedra, d'una aparent immobilitat forçada, i teníem la sensació, personal i col·lectiva, que el futur era cosa nostra, com un camí del tot nou que podíem recórrer a mesura que l'anàvem construint. Va ser un temps que exigia fer un ràpid balanç de l'estat de l'herència rebuda, la part inútil i la part aprofitable, i una vegada fets els comptes amb el passat llançar-se cap al futur sense més incerteses, amb tota la convicció de viure un moment ple de promeses. Aquesta fe en les il·limitades possibilitats que s'oferien, pot semblar ara una mica

ingènua, irreal, vist *a posteriori* com hem hagut de moderar la fantasia, però llavors era el moment de l'optimisme històric, i així havia de ser, si bé es mira. Per molt poc fonamentades que estigueren, en la realitat dels fets i en la realitat possible, algunes de les dimensions d'aquell optimisme.

No sé si en altres àmbits d'aquell Congrés de Cultura Catalana la desproporció entre allò que ja estava fet i allò que calia fer, era tan gran com en aquell en què jo participava activament. Perquè en el camp de l'etnologia o de l'antropologia social, i en el terreny de la cultura tradicional o popular, la distància entre la realitat i el projecte era immensa, tant si es mesurava en el l'espai del coneixement (del poc que sabíem llavors), o quant a les possibilitats d'actuació cívica, a les institucions o l'acció dels (llavors encara futurs) governs autònoms. I començant per una imatge ambiciosa del que no sabíem, alguns dels redactors de la ponència o document de conclusions declaràvem no saber ni tan sols quin era el contingut real de l'expressió "cultura catalana", objectiu general del congrés. Ara, trenta anys després, podem comprovar cada dia que no era una pregunta sobrerera: encara se'n discuteix vivament, a propòsit, per exemple, d'una certa invitació que aquesta "cultura" ha rebut per participar en una cèlebre fira internacional de llibres. Potser era obligació nostra, aleshores, fer-nos aquesta pregunta, precisament des de l'àmbit de l'antropologia, la qual, en una de les seues accepcions, és en certa manera la "ciència de la cultura". Aquesta pregunta, doncs, era la més bàsica de totes, i hom constatava llavors que, si no ens hi enfrontàvem molt seriosament, continuaríem "mancats d'una discussió profunda sobre la identitat cultural dels Països Catalans, sobre la realitat i els problemes de la nostra societat en tant que *comunitat cultural*". I em fa tot l'efecte que, en els anys que han passat, aquesta "discussió profunda" que llavors semblava urgent i necessària no ha tingut lloc de la manera que esperàvem. O que els seus resultats, en termes de definició d'una "comunitat cultural" més o menys coincident amb la societat i el territori dels Països Catalans, no han estat els que suposàvem que havien de ser.

Partíem, en efecte, de la hipòtesi de l'existència d'uns "trets *unificadors i identificadors* comprovables" a nivell objectiu, els quals al seu torn postulaven "l'existència d'unes estructures comunes i diferenciadores" pròpies i distintives d'aquesta comunitat cultural. Però ningú, després, no ha sabut impulsar o portar endavant els estudis, metodològicament consistents, que haurien validat o invalidat aquella hipòtesi. No parle de la multitud de llibres i

d'assajos --des de la perspectiva literària, històrica o qualsevol altra- sobre els continguts i sentits de la "cultura catalana", o de les reflexions sobre la major o menor catalanitat cultural dels valencians, per exemple. Ni tampoc dels estudis, des de l'etnografia o l'antropologia social i cultural, monografies o treballs d'abast més extens, sobre aspectes diversos (des de l'utilatge agrícola fins a les estructures familiars o els sistemes de valors) de les nostres societats tradicionals, de la seua transformació en societats modernes, de la seua complexitat actual, conflictes i adaptacions, inclosa la complexitat i les adaptacions que representa ara mateix la nova immigració. Parle d'aquells treballs, conceptualment més ambiciosos i metodològicament més delicats, que haurien aclarit si són reals o no ho són aquells "trets identificadors" i aquelles "estructures comunes" hipotèticament discernibles com a *catalanes* en el sentit més habitual, concretades en el Principat de Catalunya, o en el sentit més extens de la paraula, és a dir compartides també per les poblacions històriques del País Valencià i de les Illes. Ja sé que per a una bona part dels professionals de l'antropologia aquesta és una qüestió sense massa sentit o que, ni teòricament ni metodològicament, no condueix a resultats especialment sòlids. Però fa trenta anys aquella pregunta responia a una necessitat políticament ben viva per als participants del Congrés (dic "políticament" en el sentit més noble del mot: el que dóna sentit a la intervenció en la vida pública i civil): la necessitat de saber "com som" i "què som" després de tants avatars històrics, units o separats, i de saber també si, després que aquesta història ens ha allunyat durant tants segles, *encara* som "els mateixos" al nord i al sud de la Cènia, i a una banda i altra de la mar. Suposàvem que l'antropologia disposava dels instruments adequats per donar resposta a tals interrogants. I la nostra suposició era, com s'ha vist, excessivament optimista.

Després d'aquestes observacions sobre els fonaments, diguem-ne bàsics o etnològics d'una cultura nacional (o, si voleu, també sobre una cultura "nacional popular", a què es referia en una entrevista recent el conseller Tresserras), i sobre la distància entre els projectes i la realitat de la recerca i el coneixement, deixeu-me que, a continuació, concentre les reflexions en aquell altre camp específic i diferencial d'una cultura, que és el camp de la llengua i, en el nostre cas, el camp de la literatura.

Ja que ací es tracta de comentar l'estat de la cultura catalana, i ja que el seu estat present i el seu futur van lligats a les lletres i a la literatura, deixeu-me fer una única afirmació categòrica: aquest

futur, qualsevol que siga, està lligat al poder i a la política. Vull dir que la dependència en el camp del poder és i serà també, necessàriament, una dependència en el camp de la llengua, i per tant de la literatura, i per tant, per extensió de la cultura: perquè una cultura dependent, una llengua dependent, difícilment produiran una literatura saludablement i pròsperament independent. Dit en termes més concrets: si la “normalitat” cultural i literària va lligada a una normalitat lingüística, no sé quina normalitat és aquesta quan els mecanismes d’estímul i de difusió de la pròpia producció literària i cultural estan permanentment limitats per condicions que imposen la difusió intensa i constant, a casa nostra, d’una altra llengua, una altra cultura i una altra literatura.

L’increment de felicitat, per la major part dels humans, ha consistit i consisteix a menjar una mica millor, tindre salut, no treballar massa, o en tot cas a assegurar millor una modesta economia familiar. Una petita minoria –de la qual, supose, formem part vostès i jo–, pensem que som més feliços escoltant més bona música, visitant millors museus, llegint més i millors llibres: produint, gaudint o consumint, allò que en termes molt incerts en solem dir “cultura”. Parlar de “cultura” és, en una mesura parcial però insubstituïble, parlar de llibres. Supose que els ací presents compartim almenys aquesta idea, real o irreal, que els llibres ens augmenten el cabal de felicitat en la terra. I especialment els que contenen aquella estranya qualitat dita “literatura”. Parlar de cultura catalana és també, en bona mesura, parlar de l’art de llegir i escriure, en les seues diverses formes i manifestacions: parlar d’una literatura nacional.

I si l’estat del “llibre català” com a producte comercial potser no és tan dolent, quin és l’estat present i previsible de la literatura, i especialment de la literatura catalana, que considerem tan crucial per al conjunt de la cultura nacional? La literatura va bé, gràcies, inclosa la nostra. Encara que el seu estat l’hauríem de considerar més bo o menys bo per comparació amb d’altres literatures equivalents, o per la manera com els altres ens consideren; i això, per a mi, és matèria incerta i en la qual no em reconec competent. No sabria dir, ara mateix (i supose que la major part de vostès tampoc), qui són els nous i bons i grans autors de literatures com la danesa, la sèrbia, la búlgara, la romanesa, la sueca o la grega, i quines són les seues perspectives de futur (tampoc no sabria dir qui són els corresponents grans pintors, arquitectes, directors teatrals, i altres components o agents de les respectives “cultures nacionals”). I els suecs o els grecs o els búlgars, reunits en

un acte com aquest, segurament tampoc no sabrien dir qui són els nous i bons i grans autors de la literatura en llengua catalana, o quin futur li espera. Els qui ara mateix escrivim i publiquem en català, podem resistir la comparació amb els que ho fan en altres llengües del nostre entorn europeu?: som millors, pitjors, o de qualitat equivalent? No ho sé, segurament no ho sap ningú, i potser no ens ha de preocupar massa: no som millors ni pitjors que molts d'altres, probablement, tant si els nostres llibres circulen per les fires internacionals de l'ample món com si no ho fan.

Allò que importa, per començar, és que cada any en català es publiquen més de vuit o nou mil llibres, xifra ben respectable i que no correspon a una llengua en crisi de subsistència i en perspectiva de liquidació imminent. Són més llibres dels que es publiquen en bona part de les llengües europees de dimensions semblants o fins i tot superiors: llengües, per cert, que són o seran oficials de la Unió, i la nostra no, i la culpa ja saben vostés de qui és. Suposem, per continuar, que d'aquests set mil llibres, set-cents puguen considerar-se com a més o menys "literaris" (és a dir no únicament "utilitaris"), que d'aquests set-cents, setanta siguen de qualitat mínimament respectable, és a dir "bons llibres" i de lectura satisfactòria per l'amant de les lletres, i finalment que, d'aquests setanta, set arriben a la condició d'excel·lents. Salvarem cada any setanta llibres, només set? Si és així, i crec que sí que ho és, potser que ens salvarem tots, com els deu justos, o fins i tot només cinc, haurien salvat de la pluja de sofre i de foc els habitants de Sodoma i Gomorra. Això és, doncs, el que hauríem de saber fer: discernir aquella cosa tan ambígua que se'n diu *qualitat*, saber quin llibre *val* més i quin no tant i quin no val res, saber separar les vendes de l'estètica, diferenciar la facilitat de l'art. Perquè, o la literatura és una de les belles arts, o no és res més que pur producte comercial. No sé si la bona literatura pot salvar o donar consistència a un país com el nostre: sí que sé que la literatura dolenta no li fa cap favor.

Amb un dèficit de crítica militant i arriscada, i amb un excés fabulós de premis literaris (o que es diuen "literaris") el panorama s'omple sovint de boires i de fums de colors. I s'escampa un cert aire de facilitat, una autocomplaença difusa, que d'una banda afavoreix la multiplicació de productes impresos sota l'epígraf de "literatura", i de l'altra (parle sobretot de la narrativa, que és el que més conec) dificulta, o no estimula, l'esforç necessari per produir obres d'un cert nivell estètic i, permeteu la redundància o la reiteració, d'una certa qualitat purament literària. Qualsevol cosa que això signifiqui, que potser no sabem què significa, però tampoc

jo no sé molt bé què vol dir “qualitat musical”, i tanmateix puc sentir quan hi és i quan no hi és. I sobretot, qualsevol podria constatar que, si en una orquestra toquen alhora bons músics i músics molt dolents, el resultat pot ser una perfecta i deplorable confusió. De vegades, a mi em fa l'efecte que la literatura catalana és com una orquestra així. Un present confús i un futur boriós, doncs, si per la patriòtica por a dir que allò que és dolent és dolent (no podem dir que és dolent perquè és nostre, és clar: puix escriu en català, Déu li do glòria, etcètera) ens aconformem amb l'abundor del nombre i alhora amb la pobresa de l'art. I aquest art, l'art de les lletres, és una cosa que, en aquest país nostre especialment, necessitem com l'aire pur i com l'aigua neta: no som allò que som només perquè tenim bons escriptors, però sense escriptors bons, no sé exactament què seríem. Som un país on les lletres i els llibres tenen un valor singular, no sempre reconegut públicament i amb la contundència necessària. No ho oblidem, per favor, no ho oblidem. I que no ho obliden els nostres polítics i els nostres governants.

D'altra banda, si, com a resultat d'un saludable rigor en la crítica, la conclusió és que no hi ha prou llibres extraordinaris o excel·lents cada nova collita, no cal patir, que no passa res. Cap literatura, i menys una literatura de dimensions com la nostra, no està obligada a produir grans obres cada any: ja en vindran. Que els crítics, a cada nova temporada o nou curs, ens expliquen quins llibres paga la pena llegir, i per què, i els llegirem; i després, si no n'hem quedat satisfets, sempre podem tornar als clàssics, que no s'acaben mai. *“Et vos exemplaria graeca nocturna condite manu, condite diurna”*, com aconsellava Horaci en l'epístola als Pisons, si no em falla la memòria antiga.

I ara voldria fer una incursió en el camp dels conceptes i un repàs breu a la història, perquè el tema que ens ocupa ve de lluny, i tampoc no és el nostre l'únic cas en què es confonen o es dissolen els espais i models de la llengua, de la cultura i de l'oferta i la demanda. En primer lloc, crec que no hauríem d'identificar, com solem fer a casa nostra amb molta bona fe, l'àmbit propi d'un idioma i el marc d'una cultura. El tema és més complex del que sembla, i ni voldria entrar-hi a fons, ni tampoc deixar-lo de banda amb algunes afirmacions simplificadores. En faré algunes, tanmateix, d'afirmacions elementals, tot sabent que poden resultar discutibles: per això les faig. Aquesta coincidència d'espai entre una cultura i una llengua, qualsevol que siga el sentit que donem al primer terme, potser es produirà més fàcilment en societats de dimensió reduïda, relativament simples, i en condicions d'escassa intercomunicació. En la Grècia clàssica, per exemple: allà on es parlava grec, podem

estar segurs que els aspectes no lingüístics de la cultura --les arts plàstiques, l'arquitectura, el culte, la política-- eren també substancialment grecs. Almenys fins a l'època hel·lenística i romana, quan molts sectors urbans escassament "grecs" de cultura sabien i parlaven aquella *koiné* que servia de vehicle "internacional", una mica com ara l'anglès. En la major part de les societats dites tribals, també podem tindre el mateix marge de probabilitat: si vostè parla nàmbya, ja sabem com enterra els seus morts, si parla sindebele, ja sabem com construeix la cabana i quina festa fa el dia del casament. Però ja no podem estar-ne tan segurs quan es tracta d'espais tan extensos i complexos com era, per exemple, el món romà: el llatí era pertot llengua culta, urbana i oficial, i també es troba en totes les províncies de l'imperi una mateixa arquitectura "cultura", i una mateixa estructura administrativa; però entre Egipte i Britània, posem per cas, les diferències de substrat ètnic i les distàncies de tot tipus eren tan visibles que tindria poc sentit afirmar que egipcis i britons compartien una mateixa cultura. I en termes semblants podríem parlar de la cultura i les cultures de l'Europa medieval, unides per l'església, pel llatí, per l'arquitectura romànica o gòtica i per tantes altres coses, però progressivament separades per llengües diferents que anaven donant origen a literatures diverses i a espais de comunicació cada vegada més coincidents amb el territori de l'idioma. Al segle XV, la cultura catalana era en primer lloc una expressió regional de la cultura cristiana i europea occidental, no diferent, en tant que tal, de la italiana, la castellana o la francesa. Però en segon lloc, havia desenrotllat un conjunt de trets que apareixen especialment en els territoris on es parla català, com ara uns aspectes característics de les relacions comercials, de les institucions de govern, o d'aquella arquitectura que segles després es va dir gòtica. I en tercer lloc, hi apareix una literatura que, tinga o no tinga continguts i formes específics, es distingeix de les altres per la llengua en què s'expressa.

Però l'Europa medieval estava feta d'espais oberts, de fronteres poc estables, i de pobles que no eren rígidament estats amb límits administratius precisos. En el món modern i contemporani, les condicions van canviar progressivament, per bé i per mal: els territoris es tanquen amb fronteres rigorosament vigilades, les llengües --no totes, és clar-- esdevenen instrument i expressió dels estats, i alguns estats, amb la llengua fent camí darrere del poder, s'escampen fora dels seus límits originals. Entre el segle XVI i el XX, encara que sovint no ho recordem, Europa va estar feta sobretot de monarquies expansives i d'imperis, interiors i

exterior. I en cada espai imperial s'estenia, amb uns mitjans o uns altres, una llengua sobirana, que era invariablement la llengua del sobirà, o del poble que més directament s'hi identificava: el turc o el rus, l'alemany, el francès, l'espanyol o l'anglès. Llavors, no sé si es pot parlar d'una cultura turca que hauria arribat des d'Anatòlia fins al Danubi, d'una cultura russa ocupant igualment el Turkestan i Finlàndia, o d'una cultura espanyola des de Barcelona fins a Xile.

Semblen ganes de parlar per parlar, però no ho són. Per exemple: en quin sentit es pot parlar, al segle XVIII, d'una cultura romanesa o macedònica, quan a les regions que després es van dir Macedònia o Romania les llengües escrites no eren el macedoni o el romanès sinó l'eslavònic eclesiàstic, l'alemany o l'hongarès de Transilvània, el grec dels comerciants o el turc de l'administració imperial? Potser sí que se'n podria parlar, de cultura romanesa o macedònica, però llavors es tractaria només de cultura "antropològica" (inexacta expressió), de cultura popular sense dimensió "cultura", i en tot cas *no* de cultures nacionals. I en l'altre extrem, què tenen en comú les expressions culturals del Mèxic post-colonial, de Perú i de l'Argentina, a part el fet de compartir justament el passat de colònies del mateix imperi, i de compartir després la mateixa llengua escrita? Vull dir: quin sentit té parlar d'una "cultura hispano-americana" si ha d'incloure per igual el passat --i el present-- inca, quítxua, guaraní, maia i asteca? Té poc sentit, però té algun sentit: sobretot té algun sentit en aquella part de la cultura que en diem literatura. I la mateixa cosa podem dir d'una cultura alemanya: inclou o no inclou Àustria i Suïssa en el mateix sentit que Baviera i Baden-Württemberg? I la cultura francesa és també francesa al Quebec i a la Martinica, a Bèlgica, a Haití i a la república de Ginebra? Com hauria dit Fuster parlant de la nació, "la pregunta és delicada". I la resposta no és simple: segons com i en què, sí que és una mateixa cultura (Rousseau és un pensador "francès", Mozart és un músic "alemany", T.S. Eliot és un poeta "anglo-saxó"...), i segons com, no ho és (Amiel és un filòsof suís, Schönberg és un músic austríac i Byron és un poeta anglès). Podem complicar-ho més, i preguntar a quina cultura "pertany" la música del català Isaac Albéniz --*La Alhambra, El Albaicín, Rapsodia Española...*--, la pintura napolitana del valencià Josep Ribera, dit *lo Spagnoletto*, o la ceràmica de l'Alcora del segle XVIII produïda per mestres francesos: si a la catalana, a l'espanyola o, en el seu cas, a la italiana o a la valenciana. La resposta, la deixo per als amants de les moltes formes de nominalisme poc dialèctic que encara circulen pel món. En qualsevol cas, voler parlar d'una cultura com a coincident amb una llengua seria massa llarg i complicat, i si volfem dir alguna

cosa més que llocs comuns, hauríem de precisar en quin sentit parlem de "cultura, i en què hi ha coincidències i en què no n'hi ha. Deixem-ho córrer, doncs, i parlem de literatura.

Parlem de literatura, perquè si no és clar que a cada llengua li corresponga una cultura --o què voldria dir "cultura" en aquest cas-- sí que és cert que cada llengua escrita produeix *una* literatura, i una sola, i això és molt important. No puc evitar, ara tampoc, introduir un parell de precisions, ben òbvies i ben indispensables. En primer lloc, que entendré ací per "literatura" el conjunt de la producció escrita que no siga rigorosament instrumental i que tinga un mínim de pretensió estètica. Una definició com una altra, possiblement inútil, i que simplement pretén considerar *literatura*, "bona" o "roïna", els sermons de Sant Vicent Ferrer i els versos dels llibrets de falles, però no la guia de telèfons o les instruccions d'ús d'una rentadora. En segon lloc, és cert que pot tenir algun sentit, fins i tot més que geogràfic i polític-administratiu, parlar de literatura boliviana o equatoriana, literatura belga o suïssa, i literatura andalusa o valenciana: sempre es podrà trobar alguna cosa en comú dins d'un territori determinat, siga el tipus de temes de què escriuen els autors --en una llengua o en més d'una--, siga la coloració donada pel seu marc històric o geogràfic, siga el color o el sabor particular de la llengua. Però en últim extrem, fetes totes les distincions, i acceptades totes les variants territorials o de qualsevol altra mena, *una* literatura és *una* llengua literària: *la* literatura anglesa, llatina, alemanya, espanyola o catalana. I significa que tots els parlants d'una mateixa llengua amb un cert nivell d'alfabetització i d'educació formal, poden *llegir* els mateixos "productes literaris" com a productes *propis*, no com a producció "exterior", a la qual hom té accés a través del coneixement d'una *altra* llengua o a través de la traducció a la pròpia llengua. I llavors, per a llegir una literatura com a *pròpia*, no importen tant els temes o la localització, no importa tant el vocabulari o la variant lingüística: importa la llengua literària comuna, com a tal i només com a tal, i definint un espai que separa l'extern de l'intern. Com els membres de l'Acadèmia de cinema de Hollywood, que donen l'Oscar primer a un film en anglès, i després a un altre en llengua no anglesa. Com el lector australià que no considerarà Shakespeare un autor "estranger". O el lector --o l'acadèmic, el professor, el ministre, l'editor, o el monarca-- espanyol d'Espanya, que cada any pensen en el Cervantes com el gran premi de *nuestras letras*, o de la *literatura castellana*, o *española*; i estatutàriament, i com qui diu "legalment", el premi Cervantes no pot ser per a un escriptor en català (no és *nuestro*: no és "literatura espanyola", és exterior, des d'aquesta

perspectiva és *estranger*), mentre que evidentment si que pot ser i és per a un escriptor de Mèxic o del Perú: aquest sí que és "interior", *nuestro*, i espanyol.

No és segur, doncs, que a Veracruz, Lima i Alcalà de Henares el gruix dels habitants compartisquen una mateixa *cultura* que supera oceans i muntanyes, ni tan sols que la llengua dels respectius barris populars siga mútuament comprensible, però sí que és segur que la gent aproximadament "cultura" (els qui tenen uns anys d'escolaritat, els lectors de diaris...) comparteixen la mateixa *literatura*. I que només consideren *seua* una llengua literària: només una, i la mateixa. Cal recordar, encara que no és directament el tema que ací ens ocupa, quina ha estat, durant alguns segles, *la* llengua literària que efectivament compartia la població aproximadament culta de Lleida, Barcelona, València, Alacant i la Ciutat de Mallorca: era la mateixa que compartien amb els lectors de Caracas, Buenos Aires i Sevilla. La del premi Cervantes. Per això és tan important tenir present que cada llengua escrita correspon a *una literatura*, i només a una: perquè compartir com a pròpia una literatura significa, i perdoneu l'aparent redundància, compartir una mateixa llengua escrita, una mateixos escriptors, i un mateix model bàsic de llengua. I amb la llengua, no cal dir-ho, van moltes més coses: un sentit d'identitat assumida (de *ser*, d'alguna manera vaga o clara, la mateixa cosa que són els lectors i parlants d'aquella llengua, de pertànyer al mateix espai mental i de referències compartides, al mateix "territori moral. Per concretar-ho: quan, a partir del segle XVI, la poca gent que al nostre país sap una mica de lletra comença a escriure, i sobretot a llegir, en castellà, això no significa només que entra en un "mercat espanyol" (el mercat dels editors o de les companyies itinerants de teatre, per exemple), sinó que entra també en un *espai espanyol* (castellano-espanyol, per ser més exactes) d'identitat: d'identitat cada vegada més "nacional", o presentada i assumida com a tal. Vull dir que llegir, i escriure, en castellà significà progressivament, i més com més gent llegia i escrivia, assumir com a *propis* els autors de la literatura castellana, pensar que Cervantes i Quevedo eren grans escriptors "nostres", i ràpidament passar a considerar igualment "nostres" don Pelayo, el Cid Campeador, Hernán Cortés i Pizarro: quants carrers i places els hem dedicat en els nostres pobles i ciutats? I simultàniament, paral·lelament, inevitablement, es dissolgué a poc a poc la percepció d'una cultura en llengua catalana --catalana, valenciana-- com a cultura pròpia, clàssics propis, models propis, literatura nacional pròpia i tota la resta que hi va lligat: no escriure, i sobretot *no llegir*, es va convertir en no saber, en no sentir. I perdre el referent dels

escriptors propis, era ja una manera de començar a perdre el país propi.

Si alguna visió clara van tenir ja des dels inicis els homes de la Renaixença --alguns, no tots!-- és justament la idea que Joaquim Rubió i Ors expressa, el 1841, en el pròleg als versos que publicà amb el pseudònim de *Lo Gaiter del Lobregat*: "Catalunya pot aspirar encara a la independència, no a la política, puix pesa molt poc en comparació de les demés nacions..., però sí a la literària." *Independència literària*, en efecte: una idea més revolucionària, i més "nova" i actual que no sembla. Després vindria una certa independència mental i moral, uns projectes d'independència cultural, i altres conceptes i programes per superar dependències diverses. Sembla que, com en tants altres casos comparables a Europa, calia començar per la literatura, per convertir la llengua en un "model conscient" de llengua. Que és exactament allò que no va fer ningú, o almenys ningú que tingués algun pes i influència, en la tímida Renaixença valenciana: la "independència literària", simplement, allà no era imaginable ni pensable, i la llengua pròpia no va ser elevada o restaurada fins a la "categoria" de model autònom. Perquè "separar-se" de la literatura espanyola anava més enllà del que podien imaginar les elits urbanes incorporades en cos i ànima a la cultura castellano-espanyola (a quina, si no?), i perquè, si ho hagueren imaginat, quina "literatura valenciana" *independent* s'haurien trobat capaços de produir? Gràcies que van recordar la fantasia medieval del "llemosí", que almenys garantia una certa correspondència amb els versos que es feien a Barcelona o a Mallorca, i d'aquell "llemosí" vingué un *català* reconegut com a llengua literària pròpia en les *Rimes* de Wenceslau Querol, i una relació més intensa del "valencianisme literari" del primer terç del segle XX amb la literatura que es feia a Barcelona; i això va fer possible la primera reunificació gramatical de l'any 32 amb les "Normes de Castelló" que eren substancialment les de l'Institut d'Estudis Catalans, d'ací naix una petita tradició, prima però continuada, tènue però consistent, que arriba fins a la revolució i l'expansió dels anys seixanta i setanta del segle passat. I de tot això venim tots, i gràcies a tot açò a finals del segle XX hi havia al País Valencià una llengua literària que era la mateixa d'Ausiàs Marc i del *Tirant*, de Maragall i de Llorenç Villalonga, i no únicament la de Calderón de la Barca, Azorín i Vargas Llosa, tal com era del tot previsible fa un segle i mig, o tres quarts de segle.

I com que he parlat d'escriptors, països i literatura, deixeu-me acabar amb una nota sobre el meu propi país. El "nou

nacionalisme" valencià dels anys seixanta i setanta va començar a funcionar amb llibres, llibreries, editorials i cursos de gramàtica. I amb escriptors, evidentment: escriptors que eren conscients de quin país era el seu, i quina llengua era la d'aquest país. Segurament no podia ser d'una altra manera. Al País Valencià, la poca o molta gent que s'ha (re)incorporat mentalment i civilment a la pròpia comunitat nacional, ho ha fet en primer lloc llegint: i assumint la consciència que allò que llegia era català i, si era literatura, era literatura catalana. Tant si era un model de llengua de l'estil de Salvador Espriu, com si era de l'estil d'Enric Valor. Els valencians que han guanyat una "independència moral" respecte a la cultura (i per tant la identitat) nacional castellano-espanyola, ho han fet en bona mesura a través de la literatura catalana: substituïnt, en la consideració de "nostre" i "nacional", el Mio Cid per Ramon Llull, el *Quijote* pel *Tirant*, el burro Platero per la Vaca Cega, Delibes per Rodoreda, Alberti per Andrés Estellés, i Ortega per Fuster. I si, almenys en aquest camp, hem assolit un mínim grau de "normalitat" --en comparació a un segle o mig segle abans-- és perquè els escriptors valencians hem assumit i aprofitat una tradició --i una llengua-- literària que no era només reductivament valenciana: elimineu, al País Valencià, tot allò que (com a literatura *stricto sensu*, o com a producció "cultura" equivalent) ha estat produït els darrers quaranta anys *dins* d'aquest espai de llengua compartida – l'espai del català escrit i llegit-- i no quedarà estrictament res, o quasi res. Fora, evidentment, de la producció en llengua espanyola, que per tant està dins d'un *altre* espai. Dit d'una altra manera: ningú no ha demostrat encara que pugui existir una literatura "valenciana no catalana": valenciana en valencià, és clar, no en castellà. Les restriccions, i les actituds, mentals que implica necessàriament aquest concepte de literatura o llengua *valenciana no-catalana* són prou per impedir tota solvència literària. Són, com diria sir Francis Bacon de Verulam, "*a wonderful obstruction of the mind*", i amb la ment obstruïda no és fàcil fer literatura.

El que sembla que sí que pot existir és una literatura pensada i feta sobretot per a un públic valencià, i amb la consciència que difícilment podrà ser consumida per un altre públic (ni ho pretén, fins i tot per raons de mercat escolar). Parle d'autors valencians i del seu públic lector immediat, però la mateixa cosa és aplicable a molts i molts autors del principat de Catalunya, a molts editors i a moltíssims llibres publicats per exemple a Barcelona: són perfectament localistes, a penes regionals, però la diferència és que a Barcelona no ho saben ni en són conscients. I no és qüestió de llengua o dialecte, sinó de perspectiva: Valle-Inclán, Cela o

Torrente Ballester han escrit molts llibres en un curiós "castellà-gallec", o espanyol farcit de galleguismes, però no pensaven només en un públic local, ni de bon tros. Ni ho pensen els autors sudamericans quan escriuen amb girs, variants i vocabulari del seu país o regió. Ni els nordamericans quan escriuen en l'anglès d'Alabama o de Tennessee. El problema, en el nostre cas, és tot un altre. És que habitar els lectors, des del principi, a aquesta reducció de perspectiva pot arribar a crear també una percepció reductiva: que, per exemple, al País Valencià només siguen percebuts com a "nostres" i propis els autors valencians, i només les obres que segueixen les variants valencianes de la llengua. Que són les que jo gaste, d'altra banda: torne a insistir que el problema no està en la llengua --i menys després de les generoses circulars de l'Institut d'Estudis Catalans!-- sinó en la reducció de l'espai.

El nostre és un espai estret i fràgil, i la nostra és una llengua convalescent i delicada. Segurament no podem resistir els sotrats i els estiraments que resisteixen sense massa risc l'espanyol o el francès (l'anglès els resisteix tots, des de l'Índia a l'Àfrica i al Canadà: no hi troben cap problema, o almenys no el troben *encara*). Nosaltres podem resistir, en la llengua literària, un cert estirament i una certa dispersió en la morfologia i en el vocabulari, però només "fins un cert punt", és a dir només fins el punt que no es perda la percepció d'estar escrivint i llegint en *la mateixa* llengua. És a dir, fins el punt que el lector no senta que llegeix en un idioma que "sona" o resulta o és percebut com a distant i estrany. El remei, tal com jo ho veig, no està en la reducció sinó en l'expansió: vull dir, no en reduir *tota* la llengua literària a una sola de les possibilitats normatives o lèxiques (no cal que *tots* escriguen "serveixi", "galleda" i "noi" en comptes de "servisca", "poal" i "xiquet!"); ni en reduir-la tampoc a les variants pròpies del territori de cada autor, per molt que aquest territori siga important i es diga Mallorca o Barcelona: hi ha autors "barcelonins" que gasten un llenguatge que seria l'equivalent, *mutatis mutandis*, del "*madrileño cheli*", o del "*porteño*" de Buenos Aires que tant odiava Borges, i suposen o imaginem que això és normal i regular, no local i dialectal. Quan parle, doncs, d'expansió enfront de reducció, em referisc a una certa moderació --almenys quan no es tracte de diàlges "realistes" i de donar "color local"-- tant en la uniformitat com en la dispersió. Expansió significa emprar uns estàndards que admeten un grau de variació suficient per no allunyar-se de les grans modalitats territorials, però que no arriben a ser percebuts com a *distants i estranys* fora del propi territori. Ara bé, un cert grau d'"estranyesa" és inevitable : no és fàcil que "serveixi" i "galleda" siguen percebuts

inicialment com a pròxims i propis pels qui diuen "servisca" i "poal"; però coses així, i més fortes i extenses, passen amb altres llengües literàries, i els efectes no són vistos com a dispersió i barreres a la comprensió, sinó com a extensió, vitalitat i "riquesa". Mireu l'espanyol, i observeu com amplien i estenen el seu diccionari oficial. Observeu les reunions i decisions de les seues vint-i-tantes acadèmies de la llengua.

I ho deixarem en aquest punt, que és un punt oportú per tancar aquesta reflexió. Perquè els escriptors, a més de ser receptors i emissors de missatges en la societat en què escriuen (i eventualment fora d'aquesta societat), a més de ser elaboradors i difusors de continguts socials o ideològics, a més de ser testimonis d'una realitat contemporània o històrica o elaboradors d'una altra realitat literària, són "conductors" d'un vehicle molt particular, que és la llengua en què escriuen. Una llengua que, alhora, és molt més que un vehicle: és o pot ser, i en el cas nostre és sense cap dubte, la matèria i l'emblema en què es reconeix una societat. I l'escriptor, llavors, és també un demiürg, algú que "treballa per al poble". Potser del seu treball depèn fins i tot la consistència i l'existència d'aquest poble.

JOAN F. MIRA
3 d'octubre de 2007